

Малчын чаа бажың

Учугайлаа бисти бараа-
ры кестүр чыдаа биче
бузукка экели. База
ар хойжунун аалы.
Хойжу Спиринин бажы-
ңыңа кирип кели-
нискө, үр эвесе амыр-
лаа кирген бажының
бузуунун чыдаа бузук-
ка хал турган. Хойжу
чугаа калында малчын
мичча тей-тир.

— Иштики херексели
аирелиг дээрден еске
башың болу бис дег
тукка газарыңа ий

Бо дээрде амырлар-
да бистин оналаап дем-
дегеп чачыкканымыс
«рушкүлүг» болушкун-
тур. Ол хамаан чок,
шаанда Тыва чон көш-
күн чурттап чоразан үе-
инде бестин чайлаган,
ааы күзгөпөп көшкөп,
чаа чуртка келгенин хи-
ре-шаа-биле байыраап,
демдегеп чоразан хайге
бидинтир. Бо чорук бо-
дун кижилерин амырче
сөрүк кирип, өөртүп
турган.

Улуг-Хемде «Най-
гал» совхозтун малчын-
нарына бо чыл онза ба-
йырланчыл турган. Он
алды малчын өргө чаа
бажынаже көжүп кир-
ген. Малчыннар ан-
гы-агы хонаштаа
совхозтун ыкка хай ча-
лын маллап турар. Бир
эвес оларын дегерезин
кезир дээр болза, элзэн
каш хонук негеттинеер.
Совхозтун төвүндө 30
ажыг километр ырак
Шаңчыңе бар чок бис.
Чуга харлыг дегем хо-
вуну өрткөп, суур кы-
лаанын элзэн чедип чо-
рувуста, малчыннарын

чоокта чаа көжүп кир-
ген бажыңнарын
кыраап куу-куу кыры-
лаар кестүп келди. Бо-
ланга кирип келинсе,
Кымыз дымтап кылган,
шифер кырылган, то-
ганлар херимнеп каан
чаа бажыңнар чанында
бажаа даштында хой-
ларын шимчир ол ка-
ныны бир аныз аян
кирип турар болду. Ор-
та кезек болгаш, оон
ымай халтымыш.

Шаңчынын арт кы-
рынга үнүп келиривиске,
орук кулугайлаа-ау-
өрөөл, чыдыг, чырык-лаа
болду ийин. Ол-лаа кы-
чаар, чоруту тыпты
бээр ийизин, кол-лаа чу-
ве чылыг бажыңны
болганымыс бо-ла шык-
бай болду. Мындыг пла-
талыг печкага ол сал-
га, ылың-лаа шоолуг
корзас болуру-дур, дээш,
ол мыаар айытты.

Чаа бажыңны бол-
ганынча малчынның ө-
рүп турары оон ары-
шырайылаан-ла илген
болду. Мал ажылында
18 чыл дургутуна ха-
лаа чок ажылдап келген.

Оожургал чок ишчи

Быскампал чаап турган
хунаа, туман аразында
ан-куу машина Удугу-
луг-Баалыктан ашкан,
Оргу-Шелде хойжу бри-
гаданын төвүнчө кел чо-
раан. Бригадир О. Да-
жы-Намчал тургаш:

— Ак-нуу машина-
ның «тынымы» туткан
бистик аалчымыс Куулар
Дембирел кел чор! Ча-
гаан бараанымыс дески
на экилген боор, аш-
нар белеткенер! — деп
хойжуларга чугаалаан.

Удугулаа бригада те-
вүнчө чолочы-савдыгы
челе хонуп келген. Куу-
лар автолаанын дески
чөгө тургускаш:

— Дүүн-не келир
умурлуг кижини мен. Чаа
бараан алыр дээр саа-
дым. Силерини чагы-
нары экилген мен —
дээр, автолаанын
ажыкташ, элзэн хай
келгенэни Дажы-Нам-
чалче сунау.

— Бо-даа магаалы ба-
раан-дыр, артындаа
столаа ийлеп каан чүе
дег. Бистин бригаданын
хойжуларына четчи
ириг бе? Шенпээр бри-
гадынга бээр силер

чыл планын ол үргүчү
ажыр кууседиң келген.
Бо савдыгы эртен чы-
лаа бараан саарылга-
нын планын 110 ху-
куусетин. Респотреб-
союзтун баштаар чери
ону Хундулел бижик-би-
ле шаанаан.

Ам бо үеде чолочы-
савдыгы Оргу-Шелде,
Шенпээр хойжу брига-
даларга, Сарыг-Булу-
нун малчыннарынга үр-
гүчү барып, савылгап
турар, октябрьда бараан
саарылгаанын планын
102 хуу куусетин.

Ноябрьда беш муң рубль-
дин бараанын савылга-
лап ол хулзеген. Чайын
малчыннар савхоз төвүн-
дө тура 70—80 кило-
метр ырак Манчурекке,
Нешпеске болгаш Хел-
чүтүгке чайлагай
бээр, а Куулар база-ла
ында челе берген турар
болгаш шайны, таакты-
ны, часка өтпес хелтер-
ни, анзы-буру пас-таа-
ны малчыннар са-
дылгаан турар. Оларның
савгы-сетилин өөртүр
кижи автолаа савгы-
мызы ол.

О. БОРАШ.

База немецир

Хандагайты суурда амырлар-хандырылга
тунгандан бээр ул болган. Бүдүрүлгенин даарыныг
коллективий ай, ивартал планын ажыр кууседиң, чоннуң
бедни шынарлыг ылдыр кылып берип турар.

Даштыны, иштики хеп дээр дээр талазы-биле чехтин
даарыңчылары Хуна Анчымаз, Монгуш Мертикий, Монгуш Да-
уу, Валентина Орешкова олар бедни мергенин чедип алган.
Бижикчи Монгуш Хаваның бышкан хевин чагычылал холук чо-
на хулзеп ал, мактал турар. Даарыныг чегиниң ажылдакчылары
нолхотармыс үнүп, нолхотчуларын чагыларын хулзеп алгаш, хуу-
саадында дээр берип келген.

Моон мурунаа комбинаттын ажылыга чөптөстөр турган, ону
эдер талазы-биле коллективий организастыг хемчеглерин алган соон-
да бүдүрүлгениң ажылы нерсүзү-биле экинжиз. Комбинаттын ба-
мыңынын чаа туура ам киини туруп чоруп турар, ол амырларга
кирерге амырлар-хандырылганың чаа чехтери база немецир.

О. ТУЛУШ,
М. МОНГУШ.

Өвүр район.

Чаштарның кижизидилгези дээш

«Улуг-Хая» совхозтун Хайра-
кан салбырында уруглар аяк-
ши бо чылын ажыттыган. Ында 60
ажыг уруг бар. Анна Ендан олар-
ны эки ажаап өстүреринче бүгү
кимчэнгейин салган.

Чоокта чаа Анна аяк-
шиге дуза
көргүзүп дугайында ада-мелерин,
чурттакчыларның мурунуга ай-
тырыг тургузуп, хурал чыгган.
Ойнааратан сазарын ада-мелер
шинитпирлзэн. Ынчангаш уруглар
ойнаар аныз-буру чүүлдер садып
алдыган.

Уругларны эң-не чараш, куль-
турлуг ааны-чаңга эередири А.
Енданын үргүлчүлүг ажылы
апарган.

Т. КИЗЕН-ООЛ.

Элзэн кезектерни октавас

Бүрү районун колхозтарында ав-
томашыналарын, тракторларын
болгаш өске-даа көдөз ажыл-агый ма-
шиналарынын элзэн калган кезекте-
ри демир-дес хулзеп алыр чөдөрлө-
чүлүгү турар. Оон-биле кады чамдык
ажыл-агыйлар ылдыг кезектерин
ынчар дугайында бээр, ынчангаш
олар хей үрелип чыгар чүдөр бээр.
Моон сонгаар бо байдалча кы-
чэргейни салыры эрежеке чутула.

1962 чылдан эгелеш, «Сельхоз-
техника» черлеринин тускай мастер-
скалларында элзэн кезектерин чаар-
тып кылып талазы-биле тускай пех-
терни тургусулап келген. Мынчан-
гаш, машиналарын элзэн кезектерин
чаартып талазы-биле организастех-
никтер хемчеглерин бистин чуртка
чорутулаан, бо херекке чаа техно-
логтун чорутулааларын шингерткен,
оон түңнелинде чаартылга пехтер-
ниң күжү улагаткан, ынчангаш техни-
канын элзэн кезектерин чаартыры-
ны деңгээли бистин Совет Эмгекте-
ри 2,6 катеп эскен.

Бо чорук чуртун ажыл-агыйла-
рынга улут камнаганы бээр, чүге
дизе чаа кезекти бүдүреринче чам-
далдардан өргө кезекти чаартырыны
чарыгдалары эвээр болуп болгай.
Ынчангаш чаартып кылган кезектер
шынар талазы-биле чаа кезектерин
дузак чок болуру.

Бистик Тыва АССР-де «Сельхоз-
техника» мастерскаларында ындыг
чаартылга пехтери калба-биле не-
птерезин, оларын чаа-ла тургусулап
турар, олар хөгжүдө чалазында. Ын-
чалла-даа элзэн кезектерин чыгы-
лааш, оларын чаартып кылып чер-
лер-

Чылдагаанын тодарадыр

Бир-ле түн, ажыл ша-
гы эгелзириниң мурун-
да «Чыраа-Бахы» сов-
хозтун конторазынын
экинжиге болуп кижилер
чыгып келген.

— Дыннаар, Москва-
ны-биле дөрт ша-
тыр! — деп радио чуга-
лапты. Оон-моон кижини

бүрүтү шапканын кылап
көргүдөн болгаш Мос-
квалы-биле дөртүр.

— Дүүн суурувусту
шоодулуг болгаш шү-
гүмчүлүг радиосет-
күлүдүн «Шагар ары-
зын» шыныгын шүгүм-
чүлүг, сен дыннадың
мынаан — деп, бир меха-

низатор экинжиге чугаала-
ды.

— Суурува чүгө төп
кудучуула радио
мыттан турар болуру
ийин, ам чаа радио да-
мчыдыгын дыннааш,
плагым дөңгөп алдым.
Оон өске кудучулар-
ның бажыңнарыда ра-

дио чугаалавастаан. А
суур чуртаакчылары ра-
дио хөдөжигин үргүчү
төпөп турар болза-да,
ону дыннаайын турар.
Бистик суурувусту
чымырты-биле хандыр
дөш кудучуларын
эрги чагыларын солуп
каапкан. Кызылдың кө-

дөз электери чериниң ко-
мандировкалап келген
ажылчынары кылып
турган ажылы доозу-
бай турда-ла, оон ара
каалык чоруй барган.
Моон чылдагаанын то-
дартыр унутул. Элзэн
хой чурттаакчылар
бажыңнарыда радио-
шутт мыттавас бол-
гаш олар боттары чу-
таалап турар.

К. ЭКЕР-ООЛ.

Бонитировка указы

Ол кластарга үнзөйлээш, бүдүн
комплекс демектер айы-биле
кластарын чорутар, ону ынчар
чорутарла, кол негелете малчын
продуктулаан алыр, а малчын төл-
дерин талазы-биле — оларын үн-
барымдаап көөр.

Алдынган бүтү мээр чүүлдерин
бонитировка бижиниң кийер. Мын-
чангаш, зоотехник-селекционер ки-
жи земги бонитировкага үнзөйл-
лөш, малчын үрелде талазы-биле
үнзөин доктаалыр. Кластарыңны
доктааткан соонда, малчын бөдүр-
гө узер, чижээ, үрелгит кол маллар,
анаа ажылаар маллар болгаш се-
миоткем эыке жузжаа чалар.

Үрелгит кол малларга тө-
рүрү эң дээр инектер болгаш эң
дээр бөдүрүчүлөр, малчын төлдерин
киер. Бракка продуктулаа эвээр
маллар болгаш оларын төлдерин ха-

мааржыр, оларын үрелгит кылдыр
өртүр аргажок.

Оон арткан малларын ажылаар
маллар бөдүрүнө кийер. Малларын
бөдүрүнө тодараларга, малчын
баш санын өстүрер талазы-биле
планын ондалгаларын болгаш ма-
лын болуп болур структуралык база
барымдаап көөр.

Бонитировка доозулган соонда,
сүтүгү мал ажылы каныг үг-
ланышкы-биле чоруп турарыл, сүт
саалды өзүп турар бе, мыймыг
бола малчын үлүгүн-лаа, төлдерин
ын-лаа ирлгит деңизин каныгыла,
сүтүнү үскүрү каныгыла дээринин
дугайында анализт кылдыр.

Бонитировка кылганын мээр-
леринге үнзөйлээш, сүткүрүнүн, ир-
гит деңизинин болгаш уксаазын
талазы-биле малчын уксаа шынарын
моон сонгаар экинжиге соруга-би-

ле хамаарышкан инектерге дүүштүр
бүдүрүчү бугаларын шилип алы-
рынын планын чогаалыр.

Инек бүдүрүгө контролдуг саа-
ла кылдып турбаан, инек сүдүнүн
үскүрүнүн хуурун тодаралып кыл-
бан болгаш чоругу малларын талазы-
биле каныг-ла бижилгелер чок
болза, төрүрү инектерин симментал-
уксаанын шынары азы хайнактааш-
кыны бар бе дээрин барымдаап
тургаш, массалыг шилигенин чору-
лары ажыктыг.

Массалыг шилип алышкынын
кылган соонда, шилип алдынган кол
уксаанын маллары-биле ажылды
чорутар, чүгө дие хымыла саалдары
нын чоруткаш, инек бүдүрүгө хама-
рыштыр сүтүнү үскүрүн тодаралы,
маана эдержилгени, өдөлашкынын,
алдынган мал төлдеринин шынарын
база барымдаап көөр.

Хемнин «Октябрьның 30 чылы».

Удугу-Хемин «Х Улуг хурал» кол-
хозтарында болгаш өске-даа чамдык
ажыл-агыйларга хамааржыр.

Тускай эртемнелер бистер кол-
хоз болгаш савхоз бүдүрүгө каныг
бугалар-бүдүрүчүлөр бар болуп ту-
рун кочтук аки билери эрежеке
чутула. Оларын ызыгуур уксаазы
каныгыла? Бар бугалар аки үрелгит
уксаа берип болулар бе?

Бо айтырмаларга харыны эки
билли алыр чорук болза колхозтар-
га болгаш савхозтарга мыймыгт бол-
ла малчын кылдыр чоругу эвээр
дир арганы бээр. Оон учурунда бу-
гү колхозтарга, савхозтарга, бараан-
дыр болгаш уксаадыгга ажыл-
агыйларды бүдүрүчү бугаларын
бонитировкалар эрежеке чутула,
ынчангаш: «Буга—малчын чартык
кезин» деп, орус улустун үлөгөр чу-
гаазын утпас херек.

Г. БАКИН,

республиканың уксаадыгга
станциясында зоотехник-
селекционер.

ТӨӨГҮЛҮГ ТИИЛЕГЕ

(Эгеиз 2-ги арында).

Кадыт-дошкун тузучушкуну чоруп турда, дайынның согут тава-
рыштырар бөдүрүлгенин чылаа шапкан болгаш барымы талаже ыра-
дыр ап отапкан. Гитлерий дээр командирлар чери чартык миллион
солдаттарын болгаш офицерлерин, алды армияларын ышкыган, оон иш-
тиде танкыларын үш армиялары бар болган. «Топтуу» дээр арми-
ларын бөдүрүчү чылаа шаптыркан. Кышкы шапк халлашкынын
дугурунда бистик шериатериве барымы талаже 400 километр чедир бу-
гуураап, гитлерий эжелекчилерин Москва болгаш Тула областтарын,
Калинин болгаш Ленинград областтарын чамлык кезипт хостаан. Сио-
лесек болгаш Орб областтардан эжелекчилерин сымыры үндүрер эге-
лээш. Бистик кезектерине болгаш каттыкышкынырымыс чурттакы-
дыг өт бир муң суурларын хостаан.

Москва чоогунга болган тузучушкунга Кызыл Армиянын тизилгезин
Ала-чурттуң Улуг дайынын болгаш кызыл-биле дегерейин ийги
дайынын улам ыныгит бүтү чорудалгамыс аажок улут салыры чы-
дыркан. Немец-фашисттер шөгүлгит тизилтирбес дугайында хооуну бо-
лаа худ-ыйлаадыр эстеп берген, «чачнык» дайынын гитлерий наза-
нын үе шапкан. Гитлерий стратегит ишпачылаанын ышкыган
болгаш дегерейин ийги дайынын ий чартык чылдарын дугу-
рунда камгалаач эң-не баштай шилчирин ужурга аргажоктан тава-
рышкан.

1941 чылда Москва чоогунга бистик тизилгезине совет улустун
богаш оон дайышчыларын дайынчы угаан-боламы хайшыктырып, сорук
кырген болгаш дайынын аяар тизилгезине бугураады улам бижылган.
Москва чоогунга фашисттер шериатериве барымы талаже 400 километр чедир бу-
гуураап, гитлерий эжелекчилерин Москва болгаш Тула областтарын,
Калинин болгаш Ленинград областтарын чамлык кезипт хостаан. Сио-
лесек болгаш Орб областтардан эжелекчилерин сымыры үндүрер эге-
лээш. Бистик кезектерине болгаш каттыкышкынырымыс чурттакы-
дыг өт бир муң суурларын хостаан.

Москва чоогунга күштүг фашисттер аг-шериатериве чылаа шапкан чорук
ССРЭ-ниң шериг күчүзүн боттарынык билеп чоруп турарын өскер-
териве Англиянык болгаш АКШ-тың барышкыны бөдүрүчү аба-
дан болгаш оо чурттарда фашисттер Германия-биле сепаратит тайбын
ны чарар дээр Гитлерийн талаалачыларын ордлажышкынырын
үе шапкан. Декабрь он үнчө, каян тизилгези дугайы Москва чыла-
лап үнзиде, Англиянык Би-би-си дээр радио станцияныкы дамчыта-
ла: «Коргуш чок хорай Москвага, эрес-дизим Кызыл Армияга, кымыз
ужар чуртаап маадырларымыс Лондон байыр чедирип тур. Силер дайын-
чынык бүтү төөгүзүдө эң-не күчүдүг мыймыкыны үш айларины дугу-
рунда чылаа шаптыркан... Дегерейин чартык кезип тымшыкы тыр-
кан, төөгүзү маан келген. Ол төңү бо-дур—Тизилгези. Москва чоогун-
га тизилгези! Ынчангаш: «Бо дээр, бүтү дайынын дугурунда демо-
кратыг курулелерин шыгаргай тизилгези-дир» деп, америк солугар
бижиз. «Нью-Йорк таймс» солугуну бола-биле алырга, немештер-
лең Москвадан атыраалары «демиселдиң бүтү перспективизм» эскерт-
кен.

Ол утузгубасе хүнерлен бээр чээр беш чыл эркен. Ынчалла-даа
барымы талажыг ажылдакчылары, капиталист дегерейин илологтары
хой чүүлдерин утупкан. Дегерейин ийги дайынын төөгүзүдү ажи
буржуа пугдалекчилер совет-герман фронтга демиселди, оон иш-
тинде Москва чоогунга тузучушкуну хактыкы хемчег-биле көргүзөр
дээр биче эвее күнөшкышкынын салым келген болгаш салымын үр-
гүчүлөп-даа турар. Олар немеш-фашисттер шериатериве атырмалык
чылаагаанын оон кажыдышкыны-биле чүдүрүп турарлар. Ону чүгө
өбүр шаптыркан гитлерий генералдар эвее, харын база Англиянык,
АКШ-тың болгаш Барымы талажыг эске-даа чурттарыны реаксимт
төгүчүлери, публицистери, политиктер болгаш шериг ажылдакчылары
кылып турар. Ол авторлар Москва чоогунга гитлерий шериатериве шапк
халлашкынын дайын чорудулааларын сексааны күсүтүрүк басы-
рап, кышкы дика эге эрелен, күштүг соок болганында» деп таймыр-
лап турарлар.

Бистик наймысалайышкы халыларын чамыга гитлерий шериг
машыналар агаар-бодуштун байдалдары эвее, а бистик узаууштуг
болгаш оон дайышчыларын маадырдыг удураанышкыны доза пла-
ка-ла болгай. Совет наймысалайышкы чоогунга болгаш калып-доктун ту-
зучушкуну совет кижилерин бедиң мораль угап-болла болгаш
эрес-дизим, оларын Төрзүн чуртунга ийги ынакшылы, амы-тыпны ха-
биралаас чорук, массалыг маадырдыг чорук магаданыг күштүг-биле
плээрэн. Москва чоогунга тизилгезин маадырлар болза, аажок улут
бергер болгаш улут чидиргеп турзаак, тузучушкуну оонда
полклары болгаш дивизиялар эде тургузуп, оларын маадырдыг амы-
херектерге апарып шыдаа талавтыг полководчулар, командирлар
болгаш политажылдакчылар болган. Хем төөгүшкунуг тузучушкуну
нык бүтү аар үргезин бодунуң экинжиге чүктөп арттырген бүтү хевир-
ни шериатериве дайышчылары тизилгезин маадырлар болган, фронт-
та боо-чөпсөткө бөткөп, боттарынын эрес-маадырдыг күш-ажылы-
биле анаа дузалап турган Москванык болгаш бистик бүтү чуртууштуг
ажылчы чоннары тизилгезин маадырлар оо болган.

Москва чоогунга улау тизилгези — оо дээрге совет социалисттер
тузучушкуну тизилгезин, оо дээрге улауштуг чыгыс эвин, фронт биле тыл-
да чыгыс эвин хандырар Ленин чартык партиянык политиканык тизил-
гези-дир. Москва чоогунга бистик армияларын тизилгезин фашисттер
куданышкынын айымында кижиг төрелдизин камгалап ап шы-
лаар шипитиргип күш болур Советтер чуртууң аг-алдарын бедил-биле
кодуруп үндүрген.

Москва чоогунга улау тузучушкуну төөгүзүг хүнеринден бээр
чээр беш чыл болган. Ынчалла-даа бо тузучушкуну база ол мыпак
эрткен бүтү дайынын түңдөш империалисттерин чүг-даа чүгө
өртпей барган. Барымы талажыг агрессия күштери ам чөпсөткөшкы-
лерин эдере бүдүрерин күштөдирин, шериг боттарыны бижылган, ян-
зы-буру хевириниң авантюрааларын ботандырырын ордлажып турар. Ам
гитлерийдин империализмин реаксимт политиканык Вьетнамда да-
йында эң тодамы-биле илерзөн.

Доктаамал белеп турарын болгаш тайбынын дайышчыларын чы-
деншикчилерин көргүрүп хайгаарарын бо бүтү биске күздөшүп турар.
Эркен дайында Москва чоогунга гитлерий шериатериве таваарышкан
хуу-салымына деннежир укур чок оон-даа арык аар хуу-салыма та-
варжыр апаар деп түсөп Чоон чүкө похолдуг чаа планарын кылып
турар кижилер болуп алдырар.

Ада-нелер школада

Школада бүтү ада-нелер чыгып
келгилээш. Бирги удулда уруглары
канчаар өөрөнгөйи, ада-не комите-
тетин ажылы каныг болгашын чу-
гаалажыр дикционер. Кызылдың
№ 2 школазының директору М. О.
Дамжычов ол бүтүң дугайы
чыгылганарга дымтапкан. Ылангыч
бирги класс (башкымы Т. А. Намчы-
лак) бирги удулук эки түңчөдөр
дир дооскан. Класса 45 бичин чаш-
тар өөрөшүп турар.

5 «б» классың өөрөдигин бо
удулда кошкан болган. Классың
О. ОЗЕН.

Октябрьн Социалист Улут революциясы Тыванын төгүзүгө база эргилдег болушуну боддоган. Даштыктын болгаш иштинин дараалыгына чүс-чүс чыдарла басындырып чорган тыва улус Октябрь революциянын ачылында национал хөгжүленин кымта-даа тамаарышпас чорун бодуну төгүзүгө бир-ле дугаар алган. Тыва араттарынын национал-хосталгалыг революциясын Октябрь революциянын шүүт салдары-биле чуртка калбарган болгаш Тыва Арат Республика 1921 чылда тургустунган.

Тыванын Араттыг Революстуг намы бодуну тургустунуп келген баштайгы үезинден эгелеш-ле, тыва бижикти чогадыр даш бүгү хемчеглерни ап турган. Ындыг-даа болза революциянын тикелдезинин баштайгы чылдарында Араттыг Революстуг намын болгаш казаанын удурутугуна феодалдарын, теократтарын төлөзүлгө шүргүт кирип алган, ол чугула айтырыгын дүргөн шиптирлээринге кичээлге салбайн, хары-даа яны-бүрү арга-лар-биле шалтыктап турганнар. Ычангаш тыва бижик айтырыг Тывага 1930 чылда чедир өзүлүг шиптирлээни. База ону чогадып кыт дег артеминг күш Тывага чок турган.

Тыванын национал бижикти чогадып тургустунган артем талазы-биле дууламны көргүдү дугайында Тыванын Араттыг Революстуг намын Топ Комитети 1930 чылда СЭП ТК-га чаага бижээн.

«...Тыва улус үр чылдарын дүргүзүдү даштыктын (манчы-кыдат

тын болгаш орустун) ажелекчилерин база иштинин феодал-теократтарын аар-берге дараалыг алаатта чоран. Ол аар-берге дараал тургустун ажал-агыйнын база кула тургустун хөгжүленин моондактаан. Бүдүлүктүн харааы-биле бистин чуртувустун культуразынын болгаш ажал-агыйнын деңгээли аажок хөгжүдүгү бооп турар. Орус болгаш моол бижик билер кижилер

ачыда СССР-нин дууламчызы-биле чурттуу политикти болгаш экономикти күчүзү, он тускай догуунашкынны болгаш хамаарышпас чорун быжыглаар талазы-биле улут чедикшилерин чедип алган.

Тыванын капиталистг өвөс оруктап хөгжүленин херек кырынга боттандыры-биле холбашкан онза улут болгаш нарын айтырыг Араттыг Революстуг намын чуртуга турар. Ындыг-даа болза, ол соругла мырдай сөөлүг үеге чедир Араттыг Революстуг намын ажал-чорудуулазынын төп өвөз болбайн турган, чүте дие, феодал-биле болгаш өскө дараалчы аңгыларын арге-ажыны камта-лаан барын үзүлгө илеттер чурт-

ларын культурут деңгээли белидеринин база оларын социалистг культуруга каттыштырынын херээпге кол моондактарын бирээи болза, үжүк-бижик чок чорук бооп турар. Араттыг Революстуг намын VIII съездин ол байдалды барымдаалап көргөш, үзүлгөин СССР-нин төрү уустарына шиптегитинген латиничтка чаа-төрү үжүктү бооп турар тыва бижикти чогадырынын херээпге дуулаары даш ВВП(б) ТК-га дилег кылырын ТАРН-нын Топ Комитетинге дааскан, чүте дээрге тыва дыл төрү дылдар-биле колдуула дөмөй бооп турар. Бижикти чедикши-нинг чогадып, ону непередиринге биле холбашкан ажалды СССР-нин шүүт удуруткучу дуузы чокка чору-

йында чогуур кажи күжүн (арте-денерин) тускайлап тургусташ, СССР-нин артеминг болгаш дилгич-ликте чогуур организациалары боттарында алды күзүлгө-дир. Чаа бижик талазы-биле ном үндүрүлгө-ни, өөредилге материалдарын парлап үндүрерин база баштайгы башкы кадрларын белектерин ол организациалар боттарында алды күзүлгө-дир»-дээн.

Ол-ла чылдын августун 14-те ТАРН ТАР-нын Политбюроу ИНАНП-ни (Национал-колониал айтырыг талазы-биле арте-минчилел ассоциациязы) арте экспедициязын Тывага чоруткан шипчилел ажалын баштайгы түнелдеринин дугайында ол экспедициянын начальниг аш Покровскийни илеткенин дымнап, резолюция хулаа алган.

Ол резолюцияда ТК-ның бижээни болза: «Арат массаларын культурут деңгээли көдүреринге улут ужу-дузалыг улут ажалды экспедиция чорутканын Политбюро демдегеп тур. Экспедиция чурттуу экономика тодаргайлап шипчилээр-де, үзүлгөини салган-дыр».

ИНАНП-ни ол арте экспедициязы Тывага 1930 чылда келгеш, Тыванын экономиказын болгаш культу-разын шипчилээр талазы-биле ийн отурда чарлып алган, шипчилел ажалдарын чорудуп, оон-биле кады чурттакчы чүдүнү болгаш малдын чие-дагызын база кылган. Ол экспедиция барын талазы дөрт ко-жуна шипчилел ажалын чедикши-нинг чоруткан болгаш ол-ла ажалды Тожу, Каз-Хем кожуунарында чорударын артежок чүгүлгө аш Покровскийни саналаан. Ол ажал сөөлүгө күстегинер-даа.

Экспедициянын чоруткан ажалын дугайында илеткелди ТАРН ТК-зы дымнап, моон солгаар кадыг ажалдарын, чүгүлгө хемчеглерин ап чорударын ажаа хулаа алган резо-люцияда тодаргай айтып бижээн.

Илангы экономика талазы-биле хемчеглерин ап чорударын, экономиктиг шипчилел ажалын 1931 чылда казатарынын улут күзүлгөин айтыган.

Культура талазы-биле отрядтыг ажалын демдегеш, резолюцияда бижээни болза: «Чаа бижикти непередиринин, литературалыг дилгич чаа терминологиязын тургузарынын талазы-биле моон солгаар ажалдарын чорудуп, Тыванын ном үндүреринин база солун үндүрүлгө-зинин ажалында, дилгич фонетика-зын болгаш грамматиказын улам ийи хынап көөрүнүг ажалында кир-жи-биле экспедициянын келгитүгү, ИНАНП-ның лингвистик комиссия-зынын секретары аш А. А. Пальм-басты Кызылга бир чыл артыгарын ажалыг деп санаар.

Кожуун бүрүзүгө бижик комис-сарын төмүтөп, чурттакчы чоңу бижикке шиптузун өөредир талазы-биле ажалды организастаары даш бижик харымсалганы ажаа хулаа даш Топ Комитеттин секретариатында дагыр.

Албан-хаакчыларын бижикке өө-редиринин бөлүмүнерин, суму уду-рутуларын өөредиринин белектер бөлүмүнерин кожуунаар төптеринге бо чылдын сентябрь 1-ден орай эвө-те бижик талазы-биле комиссарлар организастаар.

Бижик өөредиринин бөлүмүнеринге сумуун чурттакчы чоңу долгуз-биле хаара тузарынын бүгү харым-салганы суму удуруткучуларында хулаа даш.

Чурттакчы чоңу болгаш школа-чыларын массалык номнарга, өө-редилге херекселдеринге негедешип чоккук чартык чылда хандыар даш бүгү хемчеглерин аларын Тыванын куруенин ном үндүрер чегинге дагыр. Ном үндүрер чегин ажалын үзүлгө-дешини чокка хан-дыар төлөзү, типографиянын дериг-херексел, ажалын күжү база орап-сава-биле хандырылганын чылап көөр. Типографияны болгаш солунарын

мергежалыг кадрлар-биле ханды-рып, ол кадрларын белектер чорут-тап боттарында аш Пальмбастын удуруткучу-биле тускай курстарын организастаарын ажалыг деп са-наар» дээн.

Он аңгыда ном үндүрер чегин чоккук үеге парлар продукцияны колдуула отулга болгашын барым-даалап, Эртем комитетинин чанын-га отуудуруткучуларын бөлүүн тургу-зарын, литературалыг болгаш солун-нарын номчуку арат-массага дүр-ген чедир чорутка-биле таралдыта четкизин организастаарын, оон ажал-ында дуза чедир төлөзү, ажаа поч-танын, кооперациянын, чер-терде пионер болгаш революстук аныктар организациаларынын, номчула елдеринин, кызыл булчугарын, бижик билбес чорукту уузуулар шипчилел-ин үндүрерин киржалгезин улагууларын, чурттуу бүгү культурут күжүн дагылаарынын үчүт стотун культу-ре ламызын чанынга организастаарын, ол ышпак башкы кадрларын билин белектер чорутка-биле чытай курстарын чорударын, башкыларын хөй-биле белектерини улут кич-төөлгөин салырын ол резолюцияда бижээн.

Школа ажалын партиянын болгаш казактын кол айтышкыннарында дүшүртү чорударын, харымсалгалыг ажалдакчылар марксизм-ленинизм өөредиринин талазы-биле арте-политиктиг семинарларын мамнык Топ Комитетинин чанынга организастап тургузарын база-ла мында айты-лан.

Тыва бижикти чогадып тургуза-рында, Тывага культура революция-зын хөгжүленин херээпге улут СССР-нин амы-туна дууламчылыгын дугайын архивте чыдып турар документиер тодаргай херечилеп турар.

О. ШИРАП.

Тыва АССР-нин Министрлер Чөвү-ленин чанында архив калгизинин өргөлөкчизи.

Тыва бижикти чогаадырынга баштайгы базымнар

чурттуу бүгү чурттакчы чоңуун чүгө 1,5 хуузу. Школа тууду бисте чаа-ла эгелеп турар. Улетпуруус чок. Улус ажал-агыйнын үзүлгө-ин-көжү олардыр мал ажалы.

Тыва Арат Республикамын тыптып келгени болгаш оон тускай логунан турары Октябрьнын социалистг Улут революциязын хостактыг поли-тиказы-биле сырый үзүлгөс ха-рылаалыг. Тыва Арат Республика бодуну туруп келгенин тургу-

тун капиталистг өвөс орукче рево-люстуг даш-биле чурттакчы тургу-стунарыга бүгү-ле арга-лар-биле моондактап турганнар» деп мында бижээн.

Оон ийди ТК-ның чаагазында чугаалап турары болза: «...Тыванын Араттыг Революстуг намы бодуну төрөөн бижикти чогадып аларында тыва улуска дуулаар дугайында дилегин ВВП(б)-нин Топ Комитетинге көдүрүп үндүрүп тур. Арат масса-

дары херек кырынга биске күстегит-нимес бооп турар. Ынчаарга ол ажал бодуну чылгаш чок күстегит-нерин негеп турар. Дыл айтырым кандыг-даа яны-бүрү шиптирлээр-инге киргитер дээрге, Тывага кан-дыг-даа арга-лар чок. Ычангаш ВВП(б) ТК-ның талазында бо ажалга дуулаарын ТАРН ТК дилеп тур.

Тыва бижикти чогадып кылыр талазы-биле бүгү ажалды ол дуга-

ЯНЗЫ-БҮРҮ ДИПТЕРДЕН

Рис ажаап алышкыны

ХАНОЙ. (СЭТА). Сонгу Вьетнамада ристик нуску дүмүдүнү ажаап алышкыны чоруп турар. Агаардан америк халдаашкынынын уржундан болдунган улут бергелер турга-нон, чурттуу дыма хай райондарын-га эки дүмүттү ажаап алган. Ханой районуна 50 хире кооперативтер гектар бүрүзүндүн үш тонна амыг дүмүттү ажаап алган.

Араатанзыг халдаашкыннар

ХАНОЙ. (СЭТА). Америк агаар дээрбечилер Вьетнамын Демократтыг Республикамын агаар дөлөмүнчө халдаашкынын үргүлчү-лөп турар. Вьетнам информс-агентствосун диниатна-ны-биле алырга, хай-сонангы америк самолеттар Вьетнамын, Куанг-бинь, Хатинь, Нгван болгаш Тхайхоа мөжү-Вьетнама

ларда сырый чурттакчы-болгаш контроль тала-зы-биле делегей комис-сиямыга чорудуп, Вьет-намын Демократтыг Республикамын уду-рутар агаардан халдаашкы-ларын болгаш өскө-лаа бүгү шипте үлгүлгө эл-дерин соккалар, Вьет-нам талазы-биле 1954 чылдын Женев дугу-ружугаларын шиптыг сагымыр АКШ-тыг ча-зандан негез.

Кадыг дошкун демиселде

ИТАЛИЯ. Рим. Италиянын 40 муң порт ажалкычылар 24 шакта ажалкычыларын соккан. Үш эң улут проф-өзүлгө каттышкынынын күш-ажалкыч чаа коллективтер керээни чарар болган күш-ажалкыч байдал-дарын экижер дугайында негес-лелерин диктирер-биле ажал сок-сакшынынын чарлаан.

КАНАДА. Оттава. Канаданын «Эйр Кана-да» дээр эң улут ужу-түл компаниянын механиктеринин бүгү-нүн ажал соксакшынынын үргү-чүлүгү турар. Иштикти болгаш дө-мөй шүтүмүлүгүнүн самолёттарын бүгү ужу-дүшкүлүгүн соксаан. Аэ-ропорттарында дөрт муң ужу-дү-түл-ларын болгаш ажалкычыларын ажал соксакшынынын үзүлгө-ин ажалдан үндүрер дугайыг компа-ния чарлаан.

Профвелединин болгаш адми-нистрациянын төлөзүлгөлеринин аразыга эртенге негедеш, улу-гун чугаалажышкынар катал эгелеш-төөн. Механиктер ажал телевари-доп-доран беледирин болгаш кол-лективтер керөөн бир чы хуусаа-да чуртарын негеп турар.

Порттарда чүк чүдүрүчүлери-нин ажал соксакшынынын түн-гө-лө-дө Канаданын оожу-оока эркертерин порттар ажалда-йып турар деп, «Канада пресс» аген-тствел диниаткан турар. Британ Ко-

лумбия мөжүлүг суднолар элери-нин ассоциациязы чүк чүдүрүчү-лери-нин профвеледини-биле чугаала-жышкынынын чорударында ой-талаанын удурулажышкынын дөмө-р кылдыр ажал соксакшыны-ны ала-тайтар эгелеш. Ажал сок-сакшынында дөрт муң амыг чү-дүрүчүлөр киржи турар.

ЦЕЙЛОН. КОЛОМБО. Цейлонун 67 садгь компанияларын албан-хаакчыла-рын ажал соксакшынынын үш негес амыг үдө чүдүрүчүлөр тур-ар. Цейлонун экономиказын кол адры — шай үлгүлүгө та-арымча чок садгарын ажал сок-сакшынынын чедирген.

Тринкомали порта чүдүрер ажалдар шүүт соксаан. Шайыг даш-каар үндүрер талазы-биле түс чегин компаниязын 1500 албан-хаакчылар ажал соксакшынарга каттыжар дугайында шиптиррини каш хонук бурунгаар хулаа алган. Оон түнелдегиде порттуг ажал сок-сак.

АВСТРАЛИЯ. ЛОНДОН. Сиднейин болгаш Мельбурнуң беш муң амыг докер-лери 24 шакта ажал соксакшыны-нын чарлаан дээрин. Рейтер аген-тствелдин корреспондентини Сидней-ден диниаткан.

Ажалкычылар ажал телевари-доп-доран беледирин болгаш кол-лективтер керөөн бир чы хуусаа-да чуртарын негеп турар.

Ирак херээженнерин конференциязы

ТЕГЕРАН. (СЭТА). Иранын херээженнер организациазынын бирги конференциязы бодуну ажалыг мында дооскан. Конференциянын ажалы-нда 5 муң хире кижик киришкен. Иранын казаага элэи сумелерин кырап турар резолюцияны конференция хулаа алган. Ол сумелер ылангы ишти артеминг кластары чок мөжүлүгүн херээженнеринге мындг кластарын тургузарын көрүп турар. Ажаа школарда өөредилге турар 7-ден 13 хар чедир уруулар өөредилге ийди ажалыг кластарын организастаарын база айтыган. Иян-бүрү үс-уушпын ажалыга херээ-женнерин өөредилге талазы-биле өөредилге төртүнчү даш-бүрү район-нарга тургузарын ол сумелер негеп турар.

ГРЕЦИЯ

АФИНЫ. Харылаа ажалдакчы-ларын ажал соксакшынынын түн-гө-лө-дө Грециянын телефон-телеграф харылаазын барык ийн чүн иштиде шүүт сандараан турган. Чаа ажалдакчыларын чыдык негезин мобилизастаар ужу-дү-түл-ларын ажаа харым кылдыр ха-рылаажыларын профвеле-дирин албадакчы-биле мобилизастаан дугайында казактын шиптирринге удурулажышкынын телеграмманын электри харылаазын Делегей эв-лелинге чоруткан.

„Хунвэйбиннерин“ кара туразында аажылаы

ПЕКИН. (СЭТА). «Хунвэйбиннер» Пекиянын куудуучуларыга кара тура-зында ажалдакчыларын үргүлчү-лөп турар. Олар совет өзүгү даш-калчалыг чорукту өскүдө-диринге кады база ийн социалистг чурттар-га Венгрия болгаш Болгарияга уду-ру чүдүлгө кампанияны чорудуп эгелеш.

Венгриянын Улус Республиказы-нын Кыдат Улус Республикада эл-чин чегинин дүжүндө бажынар-нын халаларында болгаш хеример-де Венгрияга уду-ру лозундарын ас-кан. Пекиянын яны-бүрү районна-рында көстүп келгилгезин хууду-старины «Хунвэйбиннер» венг чазак-тыг адыга карын кыжымшыкы-нарын бижээн. Венгрияга уду-ру «хун-вэйбиннерин» калчаарашкыны совет өзүгү уду-ру пропаганда-биле касырлажып турар. Венг элчин чегинин дүжүндө бажынарнын ха-лаларында болгаш чурттарларда совет өзүгү уду-ру кыйгырларын ас-кан. Хоорайын элчин чегерияда Болгарияга уду-ру лозундарын та-ар-дып, аскаан.

Даш ажалдан балыктаашкын. А. Остапчуктун фотоотууду.

Олталыг келгеннер

Чөөн-Хемчик району «Сут-Хал» совхозтун Ишкенин ажалыры Ылык болгаш Анык-Уру тайгаларында диниел айткан. Аңгылар Сын-дөөл, Сарыг-оол, Аралдуу олар баштайгы аналкында олталыг келп. 85 ки-ши, 300 амыг диниин өлүгөш, белектер пунктузунга дуулааннар.

О. ДОРЖУ.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

НОВАБЬ 24-ТЕ

«НАБЫРАЛ»: Уругларга дириг-чуруктар 10. «Билимнес солдат чон» 11.30. 1.15. Даш чүрентик кижинин оолдары 3. 6. 9 шактарда.

«БАА-ХЕМ»: «Том даанын казана» (1-ги, 2-ги сериялары) 3. 6. 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Черлин куулар» 10. «Шиптирлиг базым» (1-ги. 2-ги сериялары) 11.30. 2.30. 5.30. 8.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Дөш ареназында» 11. 3. «Кольцов дугайында ыры» 4.50. «Андарган муң чер» (1-ги, 2-ги сериялары) 7 шактарда.

Вильямсонуну чаашкыны деп эийн бол-гаш өскө-лаа эийер аймак берип турар. Олар келгити мыыстактар карын нар-талдырышкы, грибоктарын оортан ары-лап турар. Ол эийер-биле оолганган чегерини хун хун улап чагтап, оон соонда деггилер савад-биле вапига чунар. Хи-ре-хире болган-ла бижынарнын болгаш колдуктар ажаа, черле мага-боттун бүгү-ле сыгычактары одоколо-биле болгаш шиптирлиг кошкык элдерин-биле дүрбү турарын сумелет турар.

Эритразмадан камгалаарын — хууда арыг-шөверин дүрүмүнерин сагымыр бо-лур.

РЕСПУБЛИКАНЫН САНИТАР — ЧЫРБЫДЫШКЫН БАЖЫЧЫ.

ЭРИТРАЗМА

Бо аарыгын келгити мыыстактар кар-тын орта өзүп көдүрүп грибок (микро-куртуктан) тымалдар. Грибоктар улут тургузулгачыгын сымгалачтарында тургалыгы; чамдикта дөмөктерин ишти талааларында, чаалар аразыга болгаш колдуктар адаанын сыгычакта-рынга, а херээженнерге эийлер адаанын бестерин аарыгын тымалдырар.

Эритразма хой негизинде эр кижилерге, мында-хаа херээженнерге халдар болгаш бичи урутарын оон аарыгын ховар.

Ол аарыгын өскүртүп дериндиче чорук болгаш арыг-шөверин сагываам бодуруп турар.

Бо аарыг болза, кижини келгити чөзбөп көпөк хире хемчээлгид кымыл азы кара-хүрөп балгылар тыптырында эг-ээр болгаш белеин-биле каргалым турар алаар. Оон соонда ол-ла балгылар туту-чу, калбарган, өңү чаа шак-ла ол хөвөз дө-көжөп, диндечкек хевирин кылдыр-дыр болу бээр. Оон оолганган дүжүл-көк, эеш хевиринг болур. Эритразма хо-

вар таваарыгаларда дөмөкчик азы хө-рө-тү чүгө бир талаазына тыптып болур. Эритразма кандыг-даа аныг минниш-кинер болдурбас, мычлаа-даа калган ол хуудуп кедерээде, мындагы чымыл дерин-диче чорук күштүг апаарга, ыччан хуу-лук, мыкы, кижир апаар. Бичи үрүкчү стугачактар база кадыг карттар тыптыр.

Эритразма өскө кижиге халдар болур. База ол мыкшан хиралг хептер, арыг-талымаан вапига, албаннаар черлер дам-чытыр халдай боар.

Дычлар грибоктарын өлүрери-биле

Бо сериянын облигацияларын оон өскө 40 номерлеринге 40-40 рубль ойнаашкынар таварышкан.

Чэрбин рубль өртөкти облигацияларга таварышкан ойнаашкынын таблица көргүсөң.

Он рубль өртөкти облигацияга таварышкан ойнаашкынын чартык негизин төлөз.

Ойнаашкына таварышкан облигациянын өртөн ойнаашкынын тү-күндө кады санап кирген.

ТОП АЖААЛГА КАССАЗЫ.

Редакциянын АДРЕЗИ:

Кызыл. Шетияны — Коченко куумчузу, бажы № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторун 24-63, редакторун оралакчыларын 35-24. 25-38, харымсалгалыг секретаринын 23-35. партияны амырлаа кылгизгын 23-64, агитация бажынын 37-13, келзе ажал-агый кылгизгын 21-47, удурут кылгизгын 22-64, чаага ажалыг болгаш кады корреспонденттер база совет кургузу болгаш амырлаа кылгизгын 21-27, иштик информсация кылгизгын 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорарын 27-41. Солун келбейн барганга 32-75 телефонче кошгар.

Тыва АССР-нин Министрлер Чөвүленин чанында Парлакта өргөлөлгө типогрфиязы.

ТС-01088.